

OKVIRNI PREGLED POTEKA, VZROKOV IN POMENA IZSELJEVANJA SLOVENCEV NA HRVAŠKO*

Vera Kržišnik-Bukić

Kar dve tretjini Slovencev s področja bivše Jugoslavije, a izven Slovenije, je živelo in živi v Republiki Hrvaški. V 19. stoletju je bilo število Slovencev na Hrvaškem relativno še večje, saj jih v kasnejših drugih jugoslovanskih deželah tedaj skoraj sploh ni bilo, le po habsburški okupaciji Bosne in Hercegovine so se začeli v nekaj stotih naseljevati tudi tja.

Slovenci na Hrvaškem postajajo praktično narodna manjšina po razpadu Jugoslavije oziroma državnem osamosvajanju Slovenije in Hrvaške, tako da se je z raziskovanjem preteklosti in sedanjosti hrvaških Slovencev pravzaprav šele začelo in bo potrebno na sistematične in celostne raziskovalne rezultate o tej temi še počakati. Zato pričujoči prispevek govori le o okvirnem poteku, vzrokih, stanju in pomenu tega izseljevanja. Uvodno bi le še dodala, da Slovence, ki so živeli in živijo na Hrvaškem, ne gre obravnavati le kot izseljence, temveč tudi kot avtohtoni etnični element. Gre za določeno, npr. po popisu iz leta 1991, resda absolutno in relativno malo število predvsem ruralnih prebivalcev v obmejnih občinah s Slovenijo.¹ Gre pa tudi za tiste po poreklu slovenske meščane in meščanke, ki kot Zagrebčani in Zagrebčanke ali Rečani in Rečanke, Karlovčanke in Karlovčani, že tri ali več generacij tam živijo in se, čeprav v glavnem s Hrvati in Hrvatnicami zakonsko in sorodstveno vezani, čutijo za domače prebivalstvo, a vendar (tudi) s slovenstvom prežeto. Avtohtono slovensko prebivalstvo na Hrvaškem in razmerje med avtohtonim in alohtonim slovenskim etničnim elementom v sosednji deželi v preteklosti in sedanjosti so seveda vprašanja, ki jih tu le omenjam.

Na Hrvaško so se Slovenci v manjšem številu začeli priseljevati že pred nekaj stoletji. Za vsa obdobja do danes velja, do so jih mikala predvsem večja mesta, še zlasti Zagreb in Reka.

Kranjski trgovci so v 15. stoletju dovažali na Reko železo, živino, kože, les, med njimi pa so nekateri iz Ljubljane, Škofje Loke, Kranja, Celja na Reki tedaj ostajali tudi živeti. To dejstvo dokazujejo imena ali vzdevki trgovcev, ki so se ohranili v uradnih spisih mesta iz prve polovice 15. stoletja, kot na primer: »Georgius trdo železo« iz Ljubljane, »Petru kruto železo« iz Škofja Loke, »Marija železnikova«.² Za svojega so meščana so Rečani šteli in štejejo tudi slavnega slovenskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja, ki je v drugi polovici 17. stoletja »daljši čas« živel na Reki.³ Da so posta-

* Avtorica je pričujoči prispevek predstavila na Drugem mednarodnem znanstvenem srečanju raziskovalcev izseljenstva na Opčinah pri Trstu 8.10.1993

¹ Seštevek narodnostno izjavljenih Slovencev po popisu 1991 v 17-ih obmejnih občinah, všteti Zagreb in Reko, daje število 14.580, kar je približno dve tretjini vseh Slovencev na Hrvaškem, ki jih je 22.376 ali 0,47 % nacionalno opredeljenega prebivalstva Hrvaške. Prim. Popis stanovništva 1991. Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Republički zavod za statistiku, Dokumentacija 881, Zagreb 1992, str. 14.

² F. Hauptman, Rijeka, Rijeka 1951, str. 34.

³ Prim. brošuro »Bazovica«, Reka 1977, str. 12.

jali sčasoma na Reki etnična konstanta, dokazuje že staro in v zgodovinskem spominu še prisotno poimenovanje Reke kot slovenskega mesta. Poleg trgovcev in gospodars-tvenikov je na Reki (tudi) že v 19. stoletju nekaj časa živelo več zelo znanih slovenskih intelektualcev, med katerimi npr. književniki Matija Čop in Janez Trdina, ki je bil nekaj časa profesor tudi v Varaždinu, podobno kot Matija Valjavec, ki je služboval tudi na zagrebški gimnaziji.

Posebno pomembno mesto med reškimi Slovenci si je v 19. stoletju pridobil podjetnik, mecen in politik Josip Gorup, v čigar hišo se je v 20. stoletju vselil slovenski kulturni dom, ki z imenom »Bazovica« uspešno deluje tudi danes.⁴ Še po popisu leta 1910 so našli na Reki čez 3.000 Slovencev, približno toliko tudi leta 1948 in danes, največ, 4.748, pa jih je bilo po popisu leta 1953, čeprav bi bilo po spominih sodobnikov sklepati o precej večjem številu, saj je npr. samo v ladjedelnici tedaj dobilo delo okoli 1.000 Slovencev.⁵ O razmeroma močni in pomembni zastopanosti Slovencev na Reki neposredno po drugi svetovni vojni nedvomno priča tudi podatek, da je tu dve leti delovala štiri-razredna slovenska osnovna šola s tremi učiteljicami ob vodstvu neutrudne Zore Avsec, sicer tudi dolgoletne predsednice društva »Bazovica«.⁶

Največ Slovencev je bilo vedno v Zagrebu. Še posebej za Zagreb se je govorilo, da jih je v resnici veliko več kot jih je bilo naštetu ob tem ali onem popisu. Med vojnama je npr. Krleža govoril o Zagrebu kot o tretjem ali četrtem največjem slovenskem mestu, še pred nekaj leti se je trdilo, da je v Zagrebu 80.000 Slovencev. Uradne številke so bile vedno znatno manjše. Po popisih med 1880 in 1910 je to število nihalo med okrog 4.000 do 7.000, po prvi svetovni vojni pa med blizu 9.000 (leta 1921) in preko 17.000 (leta 1931). Bistvena značilnost druge polovice 20. stoletja pa je, da število Slovencev v Zagrebu iz leta v leto močno upada. Po zadnjem popisu jih je le še 7.186.⁷ To je samo malo več kot pred 100 leti, ko so jih, po kriteriju materinega jezika našli blizu 6.000, a je tedaj pomenilo čez 15 % zagrebškega prebivalstva, danes pa niti 1 %. Zanimiv je tudi podatek, da se je doseljevalo veliko več žensk kot moških (najnovejša statistika kaže, da znatno prevladujejo v Zagrebu Slovenke nad Slovenci tudi ob koncu 20. stoletja). O tem pa, da že v 19. stoletju Slovenci niso odhajali v Zagreb samo s trebuhom za kruhom, temveč zelo številni tudi zaradi šolanja, priča podatek o okoli 250 slovenskih fantov, ki so skozi štiri desetletja druge polovice prejšnjega stoletja obiskovali tam trgovsko šolo.⁸ Seveda so bili Slovenci v 19. stoletju v Zagrebu tudi učitelji. Za obdobje 1874 do 1932 je samo srednješolskih in visokošolskih slovenskih učiteljev E. Lilek navedel preko 30.⁹ Šolanje v Zagrebu je postalo v 20. stoletju še močnejši motiv za prihajanje Slovencev v največje hrvaško mesto, še posebej na študij, ki ni bil dosegljiv v Ljubljani. Čeprav so

⁴ Ob 30.letnici društva je o njegovih aktivnostih izšla brošura »Bazovica«, Reka 1977, z uvodnim prispevkom »O Reki in Slovencih v minulih dobah« dr. Antona Slodnjaka, str. 4-9.

⁵ Spominska pripoved Vinka Žiberta avtorici, Reka dne 6.3.1992. O gibanju popisnega števila Slovencev na Reki med l. 1880 in 1991 prim. V. Kržišnik-Bukić, »O Slovencih na območju Jugoslavije izven Slovenije po popisih prebivalstva 1921-1991«, Razprave in gradivo 26/27, Inštitut za narodnostna vprašanja Ljubljana 1992, str. 172-199. Tudi druge statistične podatke o Slovencih na Hrvaškem je v navedenem obdobju najti v tem tekstu.

⁶ Že omenjeno pričevanje V. Žiberta, kasnejšega predsednika slovenskega kulturnega društva »Bazovica«, avtorici.

⁷ Prim. V. Kržišnik-Bukić, isto.

⁸ Prim. A. Szabo, Regionalno porijeklo i socijalna struktura stanovništva grada Zagreba između 1880-1910 g., Radovi Instituta za hrvatsku povijest, Vol. 17, Zgreb 1984, str. 1101-109.

⁹ E. Lilek, Slovenci v tujini službujoči šolniki, v samozaložbi, Celje 1935, str. 18-25.

se večinoma vračali, pa so mnogi ostali tudi po študiju. Zaposlovali so se, se poročali, že v drugi generaciji v veliki meri tudi asimilirali. Tisti Slovenci, ki pa se niso bili pripravljeno odreči svoji narodni identiteti, pa so že 1927 leta ustanovili svoje kulturno društvo, ki z določenimi oscilacijami in notranjimi previranjmi ter časovnimi presledki deluje do današnjega dne in je z vrsto svojih dejavnosti in bogato knjižnico odigralo zelo pomembno vlogo pri ohranjanju slovenstva v Zagrebu. Kot eno društvo se pravzaprav javlja po drugi svetovni vojni (z imenom »Slovenski dom«, občasno tudi »Slomškovo kulturno-prosvetno društvo Slovenski dom«), a sta v času med dvema vojnama obstajali dejansko dve zelo agilni društvi: Slomškovo kulturno-prosvetno društvo (katoliško usmerjeno, od leta 1927) in Narodna knjižnica in čitalnica (popularno Nakič, ki se kot krog predvsem liberalno usmerjenih intelektualcev javlja konec leta 1929). Sicer pa se kot prvo slovensko kulturno društvo v Zagrebu lahko verjetno šteje akademsko društvo »Triglav«, ki se kot zbirališče slovenskih zagrebških študentov ustanovi kmalu po prvi svetovni vojni.¹⁰

Predolg bi bil spisek če bi hoteli tukaj samo navajati imena uspešnih in pomembnih zagrebških Slovencev v 20. stoletju. Tudi ker še ni ovrednoteno njihovo celotno delo, prispevek in prisotnost v Zagrebu, je bolje za sedaj - dokler pač še ni napisana monografija o društvenem življenju zagrebških Slovencev - izogniti se takemu navajanju. Je pa dejstvo, da so bili mnogi zelo vidni gospodarstveniki in trgovci, znanstveniki, univerzitetni učitelji, umetniki, športniki, itd. Zanimivo je, da so bili med njimi tudi številni gostilničarji, ki so v danih okoliščinah, posebej med obema svetovnima vojnama, tudi znatno prispevali k ohranjanju slovenskega duha v Zagrebu.¹¹

Verjetno je bil Karlovac v preteklosti za Slovence po pomenu tretje mesto na Hrvaškem. Za samo Hrvaško pa je bil pomen Slovencev, ko govorimo o Karlovcu, še večji, saj so bili praktično njegovi glavni graditelji. Ko je namreč nadvojvoda Karl, po katerem mesto nosi ime, leta 1579 ukazal graditi novo trdnjavo v Vojni krajini, je od samega začetka mesto gradilo okoli 800 Kranjcev in okoli 400 Štajercev in Korošcev, kot je poročal še Valvasor v svoji »Slavi Vojvodine Kranjske«. Sicer pa so zatem slovenski obrtniki, trgovci in uradniki prihajali v Karlovac tudi s svojimi družinami. Vzcvetelo je mesto in trdnjava z močnim slovenskim etničnim elementom, ki se je znatno selil iz Novega mesta, s čimer je le-to zato tedaj izgubljalo na veljavi.¹² Zgodovina življenja Slovencev v Karlovcu je dolga in bogata, o želji po ohranjanju slovenske narodne zavesti pa priča dejstvo, da so se prav v Karlovcu Slovenci na Hrvaškem v svojem društvu organizirali najprej že v začetku 20. stoletja. Kulturno društvo »Triglav« pa obstaja še danes, čeprav se je število Slovencev močno zmanjšalo, sorazmerno močnejše in hitreje kot v drugih hrvaških mestih. Še leta 1961 jih je bilo 933, pred dvema letoma pa le še 367.¹³

Hrvaška Istra je tista regija sosednje države, kamor so se v preteklosti Slovenci sorazmerno največ in najbolj zgodaj (še v zgodnjem srednjem veku) naseljevali. Izpostaviti kaže predvsem občine Opatija, Pulj, Labin in Buje. V Opatiji in okolici jih je bilo v 20.

¹⁰ Prim. npr. Zapisniki občnih zborov od 16.II.1930 do 22.I.1939, Arhivsko gradivo ohranjeno v prostorih društva na Masarykovi 13. Prim. npr. tudi Zagrebški tednik, l. 1933, 1934.

¹¹ Prim. V. Kržišnik-Bukić, »Slovenski gostinci in pomen slovenskih gostiln v Zagrebu v 30. letih 20. stoletja«, Razprave in gradivo, št. 28, INV, Ljubljana 1993, str. 136-142.

¹² Slovenski dom Triglav, brošura, Karlovac 1960, str. 5.

¹³ Prim. statistične popise prebivalcev za l. 1961 in l. 1991, V. Kržišnik-Bukić, O Slovincih..., isto.

stoletju vedno 1.000 ali več, njihovo število se sicer počasi zmanjšuje, ne pada pa strmo. Za razliko od rudarskega Labina, kjer jih je bilo sredi stoletja blizu 900, zdaj pa jih le še kakih 250. Buje so zanimive iz več zornih kotov. Prvič, tu se število Slovencev v drugi polovici 20. stoletja stalno povečuje, drugič, pretežni delež slovenskega etničnega elementa je za razliko od večine ostalih hrvaških občin ruralno prebivalstvo in, tretjič, kar je s tem povezano, šele konkretna raziskava bi lahko odgovorila na vprašanje, v kolikšni meri gre za slovenske doseljence, v kolikšni meri pa so Slovenci v občini Buje avtohtono prebivalstvo. Pulj spada med samo štiri hrvaška mesta, kjer živi čez 1.000 Slovencev, saj je poleg Zagreba, Reke in Pulja danes nekaj več kot 1.000 Slovencev le še v Splitu.

Istra pa ni za slovensko-narodnostne raziskave zanimiva samo z etno-demografskega zornega kota, temveč tudi z zgodovinsko-političnega. Namreč v Istri - skozi stoletja primarno etnično razdeljeni med manjši (severni) slovenski del ter večji hrvaški, delno pomešani s slovenskimi etničnimi otočki, ob seveda italijansko govorečem mestnem prebivalstvu - so Slovenci in Hrvati tradicionalni zavezniki v odporu do benečanskih oz. italijanskih gospodarjev, ki skušajo Slovane (Hrvate in Slovence) asimilirati in si jih v vsem podrediti. V tej dolgotrajni borbi gre, poleg številnih zavednih Hrvatov in Slovencev, ki so se medsebojno politično organizirali, pomembna vloga slovenski duhovščini. Spet je morda v kratkem prikazu bolje izogniti se omenjanju imen, je pa karakteristična leta 1973 zapisana sledeča misel hrvaškega duhovnika: »Zgodovina hrvatskih istrskih župnij bi morala z zlatimi črkami zapisati vse dobro, ki so ga za naš trpeči narod naredili slovenski duhovniki v zadnjih 100 letih.«¹⁴

Toda slovenski duhovniki imajo še posebne zasluge za ohranjanje tudi in seveda predvsem slovenstva na Hrvaškem. V tem pogledu je verjetno najpomembnejša njihova organizirana skrb za Slovence in Slovenke v Zagrebu, zlasti med obema vojnama.¹⁵

Čeprav se število Slovencev na Hrvaškem nasploh konstantno zmanjšuje pa je zanimivo, da se v zadnjih desetletjih v Kvarnerju in ponekod v Istri celo povečuje. Ta pojav je pripisovati tudi težnjam že starejših Slovencev, da se selijo v klimatsko ugodnejše kraje. Državno osamosvajanje Slovenije in Hrvaške z vsemi spremljajočimi administrativno-statusnimi, materialnimi in drugimi omejevanji pa ne more imeti ugodnih vplivov na nadaljevanje takega že izkazanega trenda.

Manj je znano izseljevanje Slovencev v druge hrvaške obmorske kraje, res pa je, da ga je bilo manj in da je bilo bolj individualno. Za delom so tudi v Dalmacijo odhajali predvsem v večja mesta kot Zadar, Šibenik in posebej Split, kjer jih je po zadnjem popisu čez 1.000 in so ustanovili po osamosvojitvi obeh držav kulturno društvo »Triglav«, ki je razmeroma zelo dobro in sodobno organizirano.¹⁶

¹⁴ Leopold Jurca, *Moja leta v Istri pod fašizmom*, Spomini, Ljubljana 1978, str. 15

¹⁵ Prim. npr. Janez Hladnik, *Od »Triglava do Andov«*, Spomini, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1978, str. 126-129.

¹⁶ Pričevanje Boštjana Kordiša, predsednika slovenskega društva »Triglav«, dne 13.1.1993, avtorici. Ustanavljanje, delovanje in pomen slovenskih društev na Hrvaškem (vsaj 10 društev oz. njihovih podružnic) v preteklosti in sedanjosti, ki so bila vedno predvsem kulturno-prosvetno profilirana, delno pa tudi narodnostno-interesno (npr. v Zagrebu) ali pa npr. športno, predstavljajo seveda posebno pomemben vidik v sklopu slovenske izseljenske populacije in se zato prek projektne naloge o Slovencih na Hrvaškem ustrezno pozorno proučujejo; gre tudi v tem pogledu za pionirsko raziskovanje, saj nobeno od slovenskih društev na Hrvaškem še ni bilo sistematično znanstveno-raziskovalno obdelano.

Sta pa slovensko društvo in čitalnica v Splitu obstajala tudi pred drugo svetovno vojno, ko je, po spominih, živelo tam okrog 2.000 Slovencev, ki so si, med drugim, prek Ciril-Methodove vzajemne zavarovalnice organizirano medsebojno denarno pomagali. Tudi v Splitu in Dalmaciji so bili Slovenci pomembni kulturniki in profesorji. Toda npr. E. Lilek v svoji knjigi o slovenskih šolnikih ne omenja v Splitu niti enega slovenskega profesorja, niti znanega Lovra Mahniča še iz prejšnjega stoletja, ki je sicer poučeval jezike tudi na Reki, a kot profesor v Splitu umrl. So pa slovenske umetnike in književnike v Splitu, v Dalmaciji in sploh na Hrvaškem podrobneje obdelovali hrvaški slovenisti, eden med njimi je napisal kar okrog 20 študij o teh Slovencih.¹⁷

Zanimivo bi bilo natančneje ugotoviti, kje ob današnji hrvaški obali se je kak Slovenec najprej naselil. Je bila to zagotovo Reka? Ali pa morda Dubrovnik, v katerem so, po raziskavah I. Vojeta v dubrovniškem arhivu, že v 15. stoletju živeli trije ljubljanski trgovci?¹⁸

Absolutno in relativno, čeprav malo, povečevanje Slovencev na Hrvaškem je ob zadnjem popisu l. 1991 opaziti tudi v Međimurju. To področje je iz slovenskega zornega kota v obdobju druge svetovne vojne predstavljalo tisti mejni prostor, kjer so v nekaterih vaseh, ki so tedaj pripadle Narodni republiki Hrvaški, Slovenci gotovo tudi avtohtoni etnični element.¹⁹ Sicer so pa skozi stoletja znani tesni gospodarski in kulturni stiki med Štajersko in Međimurjem, kjer sta Varaždin in Čakovec kot največji mesti, s tudi največ Slovencev, igrali seveda glavno vlogo. V knjigi »Bachovi huzarji in Iliri« Trdina, ki je bil profesor tudi v Varaždinu, priča, da je bila ena tretjina tamkajšnjih gimnazijalcev Štajercev, drugi pa so bili »bežjaki« oz. kajkavci, katerih pogovorni jezik je bil polj podoben slovenskemu kot tedanjemu hrvaškemu jeziku. Ti opisi ne presenečajo. Ne samo zaradi teritorialne bližine slovenskih krajev, temveč tudi ne zaradi dejstva, da je v drugi polovici 19. in do 30-ih let 20. stoletja na varaždinski Državni veliki gimnaziji poučevalo kar kakih 25 slovenskih profesorjev, od katerih so bili vsaj trije direktorji (kar so bili sicer tudi še v nekaterih drugih hrvaških mestih). Vsekakor gre tukaj omeniti prvega ravnatelja varaždinske gimnazije, iz leta 1773, Slovenca dr. Antona Rajšpa, bivšega jezuita, ki je vodil to šolo 13 let, vse do svoje smrti.²⁰

V različna obmejna področja s Hrvaško od Gorskega kotarja do Zagorja so se Slovenci precej doseljevali posebej od 70. let 19. stoletja naprej in še posebej iz bližnjih slovenskih krajev. Tako so na primer tedaj prišli nekateri viniški učitelji v vasi Duge

¹⁷ To je prof. Š. Jurišić iz Splita, o čemer je, in o splitskih in dalmatinskih Slovencih sploh, na terenu zbiral podatke Danko Plevnik, hrvaški publicist delno slovenskega porekla. Plevnik je o hrvaških Slovencih objavil vrsto zanimivih člankov v slovenskih in hrvaških časopisih v drugi polovici 80-ih in v začetku 90-ih let, ko je njegov feljton izhajal tudi v Delu. Na razpolago mi je bil Plevnikov rokopisni tekst, ki mu se zanj tudi tukaj zahvaljujem. Za razliko od Plevnikovega raziskovalno-dokumentarnega in tematsko zelo širokega pristopa, sta N. Mihaljević (1993) in v V. Lukić (1994) o Slovencih na Hrvaškem prek podlistkov v Delu pisala ali izrazito spolitizirano (prvi) ali pa izrazito segmentarno (drugi).

¹⁸ Prim. I. Vojeta, Ljubljanci v srednjeveškem Dubrovniku, Kronika, 3. l. 28, Ljubljana 1980, str. 171-175.

¹⁹ Sicer pa je etnična meja med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško relativno stabilna že skozi dolga stoletja. B. Grafenauer mejo med Slovenijo in Hrvaško opredeljuje kot »najstarejšo in najvišjo mejo v Jugoslaviji«, pri čemer s pojmom starosti označuje njeno zgodovinsko dozorelost, s pojmom »višina« pa njeno ustaljenost kot državne ali deželne meje. Prim. B. Grafenauer, Jugoslovanske medrepubliške in zunanje meje: »administrativne« ali zgodovinske zrasle?, Glasnik Slovenske matice, št. 1-2, Ljubljana 1991, str. 4-6.

²⁰ Prim. E. Lilek, isto, str. 8. Lilek navaja slovenske profesorje na Hrvaškem še v Karlovcu, Rakovcu, Senju, Otočcu, Gospiću, Bjelovarju, Požegi, Zemunu, Mitrovici, Vinkovcih, Sremskih Karlovcih, Osijeku, Slavon-skem brodu in Pakracu, str. 29-36.

Rese, nakar se je od leta 1885, ko je tam odprta prva predilnica na Balkanu, začelo organizirano priseljevati tudi iz drugih slovenskih krajev. Prvi tak val je trajal do prve svetovne vojne, drugi pa se je ujema z nastopom fašizma na Primorskem, ko se je, kot je znano, več deset tisoč Slovencev razselilo širom po Jugoslaviji, še posebej pa v večja hrvaška mesta. O teh slovenskih priseljencih na območju Duge Rese, ki so prihajali iz Ptuja, Maribora, Celja, Trsta, Ljubljane, Metlike Črnomlja, še danes pričajo slovenski priimki: Grmšek, Dular, Rot, Hegeduš, Jagodič, Prus, Kopač, Borštner, Podrekar, Meslinšek, Lenart, Dobelšek, Voučko, Burnik, Kok, Gajski, Žirovčič, Jurinjak, Govek. Zanimiv je znani primer slovenskega pesnika Franca Zagoričnika, ki se je v Dugi Resi rodil in nikoli asimiliriral.²¹

Težko bi se reklo, da so bili kje na Hrvaškem Slovenci pretežno agrarno prebivalstvo, so pa, po virih iz 19. stoletja, že tedaj prihajali posamično v Slavonijo tudi kmetovati. Po pisanju ljubljanskih »Novic« v 60-ih in 70-ih letih prejšnjega stoletja se je neko število slovenskih kmetov vendarle podalo v nakup rodovitne slavonske zemlje, ko so jo tedaj tudi v slovenskih deželah odmevno oglaševali za prodajo tamkajšnji posestniki.²² Prek raziskav po slavonskih lokalnih arhivih, predvsem pa v Osijeku, bo morda mogoče kdaj bližje rekonstruirati tedanje slovensko doseljevanje v Slavonijo. Iz kasnejših virov in pričevanj pa ni razvidno, da se ne bi tam asimilirali, kar posredno navaja na sklep o slovenski maloštevilnosti in razpršenosti tega doseljevanja. Lahko bi se reklo, da je v tem pogledu ilustrativen podatek, ki izhaja npr. iz zadnjega popisa prebivalstva, po katerem se je v nemestnih oz. t. im. »ostalih« naseljih občine Osijek kot Slovencev opredelilo 67 prebivalcev.

Še en zgodovinski trenutek omogoča predpostavko, da je neka slovenska družina prišla in kot kmetovalska ostala v Slavoniji. Gre za nemški nacistični izgon Slovencev leta 1941, ko so prenekateri dobili zatočišče pri slavonskih kmetih. Velika večina Slovencev se je leta 1945 vrnila tudi iz Slavonije, kot sicer še iz drugih krajev za časa druge svetovne vojne formirane Nezavisne Države Hrvatske, vsak posamezni primer pa seveda ni raziskan. Čeprav so se Slovenci po vojni vrnili domov, je ta nekajletni čas izgnanstva tudi na določen način izseljensko vprašanje, tako v pogledu njihove lastne usode po različnih krajih NDH kot v pogledu vpliva, ki ga je njihova prisotnost, bivanje in delovanje imele za odnosno okolje.²³

Še kratkotrajnejše je bilo tisto »izseljevanje« Slovencev, ki so odhajali na kaka sezonska dela na Hrvaško. Šlo je predvsem za gozdna dela v Slavoniji, v približno pol leta trajajočem zimskem obdobju, na katera so se podajali v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja predvsem revnejši kmetje iz Notranjske, Kočevskega in Dolenjske. Članov takih organiziranih delovnih skupin se je oprijel vzdevek hrvatarji.²⁴ So pa gotovo mnogi, če ne vsako leto, pa precejkrat na ta način odhajali služiti kruha in so gotovo kakšen pečat svojega bivanja na Hrvaškem pustili tam tudi oni. Kaj se je dogajalo ob drugih, namreč poljedeljskih sezonskih delih, ki so jih po Hrvaškem opravljali tudi Slovenci, so vprašanja, ki se z njimi še ni ukvarjalo. Kakor tudi ne z množičnimi »izseljevanji«, ko v poletnih vročinah, odkar to finančno zmorejo, na deset tisočev Slo-

²¹ Prim. že omenjene raziskave in tekstualno gradivo D. Plevnika.

²² Prim. M. Drnovšek, Pot slovenskih izseljencev na tuje, Mladika, Ljubljana 1991, str. 59-60.

²³ Prim. Izgnanci, Društvo izgnancev Slovenije, Ljubljana 1993, str. 82-84.

²⁴ Z. Šmitek, Enciklopedija Slovenije, 4, Ljubljana 1990, str. 55.

vencev iz Slovenije za krajši ali daljši čas zasede privlačno in dolgo hrvaško obalo Jadrana.

Toda »pravi« slovenski izseljenci na področju Hrvaške so seveda tisti, ki so se tam ob neki priliki naselili in so stalno tam živeli ali živijo. S tem v zvezi bi kazalo posebej izpostaviti problem nasilnega izseljevanja. Namreč za Slovence so bile v 20. stoletju v tem pogledu vsaj trikrat usodne polvojne ali vojne razmere. V času širjenja italijanskega fašizma in zasedbe ene tretjine slovenskega ozemlja so Slovenci iz Primorske množično bežali in se selili največ v prostor tedanje Jugoslavije; po dosedanjih raziskavah jih je bilo okrog 70 tisoč. Šele ugotoviti pa bi bilo potrebno koliko točneje od tega števila na Hrvaško.²⁵ Prav tako je dobro znano, da je v času druge svetovne vojne iz Slovenije okrog 10.000 Slovencev izgnano in preseljeno v NDH (Hrvaška skupaj z Bosno in Hercegovino).²⁶

Malo ali nič pa ni znanega o usodi Slovencev, ki so sicer živeli in živijo na Hrvaškem, a so ob razpadu Jugoslavije ostali v okupiranih področjih dotedanje republike Hrvaške, torej krajih, poseljenih s pretežnim ali znatnim srbskim etničnim elementom, ki se po letu 1991 nahajajo pod kontrolo tam osnovane secesionistične Republike Srbske krajine. Slučajno gre res za kraje s sicer relativno manjšim odstotkom tam živečih hrvaških Slovencev. A ne glede na konkretne in natančne številke vendar za Slovence, ki se nahajajo praktično v okoliščinah vojnega stanja. Če vzamemo v obzir le popis iz leta 1991, se moramo vprašati, kaj se je na primer zgodilo in kaj se dogaja s 322 Slovencev v občini Beli Manastir. Z ozirom na splošno znana tragična dogajanja v Vukovarju v letih 1991/1992, kjer je bilo popisanih tudi 90 Slovencev, o katerih se kaj malo ve, je le upati, da niso doživeli in (ne doživljajo) največjega gorja. Morda je prav, da ta kratek okvirni prikaz slovenskega izseljevanja na Hrvaško končam prav ob poudarjanju dejstva, da je na Hrvaškem okrog 1000 Slovencev, ki v 90-ih letih 20. stoletja živijo v polvojnih in vojnih razmerah, in da so to, poleg bosanskih Slovencev, edini Slovenci na svetu, ki danes doživljajo tako usodo.

V še bolj strmjeni obliki bi bile glavne značilnosti slovenskega izseljevanja na Hrvaško v naslednjem.

1. Najprej glede poteka in številčnega stanja. Neračunojoč kak naselitveni val prednikov Slovencev na Hrvaško še ob prihodu Južnih Slovanov na območje vzhodnih Alp in Balkana, so se predniki Slovencev v sosednjo Hrvaško naseljevali že od 15. stoletja naprej, predvsem v mesta. Od srede 19. stoletja je po popisnih rezultatih, ki pa so kot zgodovinski vir zelo nezanesljivi in vprašljivi, a žal težko nadomestljivi, je bilo Slovencev na Hrvaškem več tisoč, kmalu celo okrog 17.000, leta 1880 čez 30.000, po popisu leta 1910 pa okrog 37.000 kolikor jih je bilo približno tudi za časa Kraljevine Jugoslavije. Po drugi svetovni vojni število Slovencev na Hrvaškem najprej raste, leta 1953 dosega vrh s popisanih 43.000, potem pa se vsakih 10 let za več tisočev zmanjšuje ter leta 1991 pristaja že pod številko 23.000, kar je le okrog pol odstotka celotnega prebivalstva sosedne države. Še po popisu leta 1981 so bili Slovenci številčno tretji narod na Hrvaškem (za Hrvati in Srbi), že čez 10 let pa so jih močno prehiteli Muslimani. Zmanjševan-

²⁵ Prim. T. Peruško, Slovensko primorje in Istra, Ljubljana 1953, str. 163; A. Vovko, Izseljevanje iz Primorske med obema vojnama, Zgodovinski časopis, 1, 1992, str. 87

²⁶ Prim. T. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945, Obzorja, Maribor 1968, cit. po srbohrvaški izdaji, str. 379

je števila Slovencev je posledica delno vračanja v Slovenijo, delno pa asimilacije v hrvaškem družbenem okolju.

2. Slovenci so se odseljevali na Hrvaško iz več razlogov:

- a) v najširšem smislu zaradi zaslужka oz. službe,
- b) drugi vzrok je zgodovinsko dejstvo bega pred fašistično Italijo po prvi svetovni vojni oz. preganjanje in deportacije s strani Nemčije v času druge svetovne vojne. Marsikatera slovenska družina je tudi po drugi svetovni vojni ostala živeti na Hrvaškem,
- c) vzpostavljanje zakonskih zvez Slovencev in Slovenk s prebivalkami in prebivalci Hrvaške,
- d) študij in šolanje sploh,
- e) selitev Slovencev po upokojitvi v obmorske kraje na Hrvaškem.

3. Pomen slovenskega izseljevanja na Hrvaško je mogoče ocenjevati v treh smereh.

a) največji pomen je slovensko izseljevanje imelo za Hrvaško, saj so bili Slovenci tam svoj čas investitorji, pomembni gospodarstveniki in drugi strokovnjaki, profesorji, umetniki, športniki, v velikem številu tudi hišne pomočnice, delavci različnih strok. Veliko so prispevali in prispevajo k razvoju in podobi Hrvaške.

b) Po drugi strani je imela od svojih izseljencev na Hrvaškem koristi tudi Slovenija, saj se je na primer v zadnjem času precejšnje število v Zagrebu visoko-strokovno šolanih Slovencev vrnilo v matično domovino. Pa tudi vsi drugi Slovenci, ki so se vrnil, so pomembni, če ne zaradi drugega, potem pa vsaj zaradi povečanja števila samih Slovencev v Sloveniji, torej iz demografskih razlogov.

c) Izseljeni hrvaški Slovenci pa danes to svojo izseljenost gledajo predvsem v luči nastanka dveh samostojnih držav: Slovenije in Hrvaške. Skoraj vsi vprašani odgovarjajo, da so s tem izgubili, oziroma da se čutijo nekako prikrajšane.

Summary

Framework survey of the course, causes and Significance of the Slovene Emigration to Croatia

Neglecting some long-ago settlement wave of the Slovene ancestors to Croatia at the time of Southern Slavs arrival to the territory of the Eastern Alps and the Balkan, Slovenes had been settling in Croatia ever since the 15th century, primarily in towns. According to populations censuses data which are very unreliable and doubtful, but unfortunately hard to substitute, there were from the middle of the 19th century a few thousand Slovenes in Croatia, soon about 17.000, in 1880 over 30.000, and according to the 1910 census about 37.000 which was the number that remained unchanged during the period of the Kingdom of Yugoslavia. After W.W.II, the number of Slovenes in Croatia first increased (the 1953 census showed the highest number - 43.000), then decreased for a few thousand every ten years; in 1991 it was below 23.000, thus representing only about half a percent of the entire population of the neighbouring state. According to the 1981 census, the Slovenes were still the third largest national group in Croatia (after the Croats and the Serbs), but after ten years they were highly outnumbered by the Muslims. This decrease of the number of Slovenes is partly due to their returning to Slovenia, and partly to their assimilation in the Croatian social environment.

The Slovenes were emigrating to Croatia for a number of reasons: mostly because of work and earning a living; after W.W.I in order to escape from the fascist Italy; and during W.W.II to avoid persecution and deportations by Germans; to marry Croatian citizens; to study there; upon retiring to live at the coast.

The significance of the Slovene emigration to Croatia can be estimated in three main points: it was of highest significance for Croatia, since the Slovene immigrants acted as investors, important economists and other experts, professors, artists, sportsmen, but also house-maids and workers of various professions. They contributed greatly (and still do) to the development and image of Croatia. On the other hand, Slovenia also profited, since a considerable number of highly professional Slovenes educated in Zagreb later returned to their home country. All other Slovenes who returned to Slovenia are also important, if for no other than for demographic reasons, increasing the number of Slovenes in Slovenia. The Slovene emigrants in Croatia mainly view their present status in the light of the creation of two independent states, Slovenia and Croatia. When asked about their feelings, nearly all of them state they suffered a loss and feel somehow deprived.